

ՅՈՒՆԵՍԿՈ

ՕՇԱԿԱՆՆԵՐ ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՈՐ

Գ Ր Ա Գ Է Տ Ը

Ճակատագիր է որ տղաներն կտաները, խորշովն մարմարները, ազատին էջերը: Այս օրէնքը քիչ բացառութեամբ տարած է իր անոցը խառնութեան ներքեւ, ինչ որ իբրեւ թաղաքակրթութեան նշանակ, ստէպ շքեղ իրադարձում հասած է մեզի: Անկէ՛ զերծ ոչ մէկ իրացում այն անորակիւ արժէքներէն՝ որոնցմով կազմուած է հայ գրականութիւնն ու մշակոյթը: Միւս կողմէ սակայն ժամանակը կը դալկացնէ ու կը արտրէ կեղծը, կը մոխրացնէ անիրականը միայն, որոնք չեն զիմանար ժամանակի ալիքներուն, նման ծովափին շինուած աւազէ աշտարակներուն:

Մարդեր կան իմաստի ինչպէս զործունէութեան բոլոր մարդերէն՝ որոնց ստեղծած հոսանքները կ'անցնին գիրենք: Ուրիշներ որոնց արտում փառքը պատանքի պէս կը պարտի անոնց գիտները: Օշականը առաջին կարգին կը պատկանի, իբրեւ մին զընթացի մեր մշակներէն, որուն շատ քան կը պարտի արեւմտահայ գրականութիւնը: Մտադաշ երիտասարդութենէն մինչեւ իր մահը, անօրինակ, որքան խոստումնալից պայմաններու տակ անդադար գրիչ չարժեց, առանց պատրանաթափ բլլալու պայմաններու ճշումէն՝ տալով իրմէ վերջ եկող երկու սերունդներուն իմացական ու գոյացական հետաքրքրութեանց կարելի հանգանակները:

Նման բացառիկ քնտրեալներուն՝ Օշականը ճակատագրուած էր չպատկանելու իր ժամանակին, բլլալու համար մարդը բոլոր ժամանակներու: Յաճախ բացառիկ խառնուածք մը, ստէպ ներքին զարտուղութիւն մը ինքզինքը բլլալու, պատճառներ են այս հէքիաթունակ փառքին: Ոմանք գինքը կը նկատեն կամուրջ մը քնդմէջ երկու սերունդներու: Օշականը կը պատկանի ոչ մէկ սերունդի: Անիկա երեսոյթ մըն է մեր գրականութեան մէջ, տաղանդ մը որ իր ներաշխարհով կը սնանէր, անցնելու համար իրմէն եւ կիսանքէն անդին՝ անոնց մեծ նուաճումներուն:

Սովորութիւն է գրողներու կազմաւորման մէջ որոշ ազդակներ ճարել կամ ենթադրել ու վերլուծել դանտը: Այս պարագան չի լուծեր սակայն տաղանդներու տեսակարար տարողութիւնը: Օշականը գինքը սնուցանող բոլոր շրջաններու եւ ազդեցութիւններու հոսանքն ի վեր թիափարող մը եղած է, բաժնելով այս կերպ բոլոր մեծ ու հարազատ գրողներու ճակատագիրը:

Իր փառասիրութիւնը եղած է ծանր ու զժնդակ, ուղելով պատկանելու արեւմտեան գրականութեան ամէնէն իրաւ եւ խորունկ ախորժակներուն, իւրացնելով անոր մշակոյթի ծանր տիսիպլինը: Սքանալ, Թէն, Ռրնան, Մորաւան, Պաւլով, Մարսէլ Բրուստ, Տոստոյեւսկի, Ճէյմս Ճոյս, պարզ յիշատակութիւններ չեն Օշականի պարագային, այլ մտապատկերներ, երազներ, որոնց յաճախներէն մէջ ապրեցաւ ան: Միակ պտուկը Տոստոյեւսկիի վէպին սահմանները կը քերէ, թէ՛ իբր կառուցում եւ թէ՛ իբր գորգացում: Մնացոր-

դաճը, իր ամենէն գիտախօս գործը, յուշումի, հեշտագին սպրտմաներու աղբիւրը հեղինակին եւ բոլոր անոնց համար՝ որոնք առանց նախապայտումի կը կարգան դայն, կը կերպարանէ Բրուստեան ճարտարապետութիւն մը: Օշականքը նորոգած է իր գտած կազապարները եւ հոս է ինչպէս իր ինքնատպութիւնը, այնպէս ալ իր պատուհասը: Իրադէկ էր իր կարողութիւններուն, հակառակ այն վարկածին թէ արուեստագէտները կիսով միայն գիտակից են իրենց ուժին, երբ կ'ստեղծագործեն: Օշականք կ'սպրէր իր տիպարներով, որոնք յաճախ դուրկ են կարծես կամքէ, հակապատկերը Պարլաբին, բայց մօտ Տաստոյեփսկին: Հոգեբան էր աւելի քան մտածող եւ իր այս կարողութիւնը կ'երեւայ ու կը խորունկնայ իր հերոսներուն մէջ: Ան չէր զններ իրենն ու իրողութիւնները քննութեան սիրոյն, ոչ ալ իրքեւ արդիւնք յառաջագոյն զազափարի. այս է պատճառ որ տեսութեան մը չի հնազանդիր եւ կը մնայ գահավիժ իրականութիւններու եւ զազափարի միջեւ: Զի փորձեր ազդել մեր մտքին, այլ լոյսին բերել մութ կէտերը, յատկելու ծածկուած ճշմարտութիւնները, որոնք կը խլրտին իր միտքին մէջ եւ որոնք ամենէն խորունկներն են մեր գիտակցութեան: Օշականի կոնսրքները, իրենց պարզ բայց եղբարական գեղեցկութեամբ ու պատրանքներովը, երբ պատանի են իրենց սարսուռներովն ու երազներովը կը բանան նոր վարադոյրը Հայ Գիւղին, հրեղէն գծապրութեամբ եւ ինքնատիպ ոճով: Մակ Պտուկը, սիրոյ խորունկ բարախումներով եւ հերոսական տիպարներու գծապրութեամբ: Մնացորդաճը գիւղական գերդաստաններու փոթորիկ մըն է ժառանգութեան պահպանման տխրածակներով ինչպէս Նաեւ սիրոյ եւ ոճիւրի եղբարական հանգէսով:

Իբր թաւերադիր ունի նոր Պտակը, Ստեփանոս Սիւնեցի, երբ Մեհնիլ Գիտեմք, Աֆիլլէսի կրտսերին Տակ եւ ուրիշներ, առնուած առօրեայ կեանքէն եւ մեր անցեալէն, որոնք մնայուն արժէքներ պիտի մնան մեր բնմին:

Մեր գրականութիւնը տկար քննադատ պատճառներէն մէկն ալ իր որոշ շարժում իմաստէ դուրկ ըլլալն է, աւելի յաւակնող բառով մը, իմաստասիրութենէ: Մեղի պակասած է ամբապէս կազմակերպուած զազափարներու սարսուռը, որ իբր խաբիսն ու հիմք պաշտպանէր ստեղծումները: Մեր գրագէտները չեն տառապած զազափարներու տաղնապովը, ուր միտքը զանցառելի տարբեր կը մնայ: Պատկերացած իրենց թափանցումին սփռուր եւ կոնկրետ գրականութեան աննշան խոտոշին մէջ, կեանքը ձեւած են իրենց ուղեգրին նիւար ուղարկեալով միայն: Արուեստի գործերը պէտք է ազատագրուին հասարակ տեղիքէն: Լէոնիտ Անտրիէֆ, արու յանդգնութեամբ մը կը քննէ իր գրածներէն երկրորդական տարրերուն մեծ մասը ու կը հասնի հզօր յուզականութեան մը՝ որուն յարերը իրարմէ կ'ստանան իրենց ուժգին խոտովքը: Նոր միտք մը պէտք է ոգեւորէ մարդկային գործունէութեան բոլոր ձեւերը կառուցումի մը պարագային: Մարտէլ Բրուստ կը յաջողի երկրորդական իրապաշտութիւնը փոխարինել նոր ու անակնկալ ճառագայթումով մը ուր կեանքը գործողութիւն կը գտնէ ուրիշ խաւերու ներքեւ: Տաստոյեփսկին եւս ազատ է երկրորդականին բանութենէն: Գործողութիւն եւ իմաստ երկու երեսներն են միեւնոյն իրողութեան, զոր կեանք կ'անուանենք: Գրականութիւնը գիրքերու անհատական պատմութիւն մը ըլլալէ աւելի, անոնց մարմնաւորութիւնը պարտադրող զազափարներուն եւ անոնց ճնշումովը կազմուած պատկերներուն արձանագրութիւնն է: Գրագիրութիւնը ամբոխինն է, արուեստը՝ անհատին: Այս երկու բառերը գրեթէ հակառակ յղացքներ են: Առաջինը ինքզինքը ուրիշներուն վրայ բաշխելու, ուրիշներ նմանցնելու հետեակ աշխատանք մըն է. երկրորդը ուրիշներէն դատուելու, ուրիշները նուաճելու հակայ երկունք մը: Գիրք մը շատ բաներ ըլլալէ առաջ շեշտ անհատականութիւն մըն է: Կեանքը՝ ամէն բանէ վեր. ահա իր

վարդապետութիւնը, սակայն ոչ մտերեւէն տրուածը, այլ տոնուած իր ներքին, հոգեկան ապրումներովը: Ահա իր խօսքը պատահօրէն քսուած, թէ «որոշմէի բայց ողջ կատու մը հազար անգամ աւելի կ'արժէ, քան ստակած առիւծ մը»: Անկցի ուրիմն հոեաորութիւնը, չարքը, կեղծիքը, կեցցէ իրականութիւնը, որուն մէջ մարդու մը հոգին խօսի եւ անով հաւաքականութեան մը սիրտը:

Օշականը չէր գրեթե ուրիշները դարձացնելու կամ իր գրածներուն ադմուկովը հեշտանալու: Սրտառու չէր իր պարագան, նոյնիսկ աչք առաւ խորատակով կիսուած սիրտէն, իր փառասիրութիւններէն ոմանք իրենց լրումին տանելու համար: Սրտի հարուածէն յետոյ քաջութիւն չունէր սկսելու «Համապատկեր»ը: Կիսաւարտ ձգած էր «Մնացորդաց»ը, բժիշկներու թելադրանքով եւ այժմ նոյն բժիշկներու հրահանգով կ'զգուշանար միտքի ծանր աշխատանքէ: Մահուան միջնամիջը կը հալածէր դինքը, «կէս մարդ եմ» կ'ըսէր յաճախ եւ աչքերը կը լեցուէին: Անհամեատութիւն թող չնկատուի եթէ ըսեմ թէ իմ թելադրանքսին ու ստիպումներով էր որ ձեռնամուխ եղաւ այս կոթողական դործին: Ամէն անգամ երբ կը լրացնէր հեղինակ մը, որբողան պարտք մը կատարողի գոհունակութեամբ եւ թեթեւացած սրտով, կ'ըսէր. «Տղայ, կարճեմ թէ իրաւունք ունէիր ըսելու թէ աշխատանքը կը մաքրէ ժամանակի ժանդը մեր ջիւղերէն եւ աւելի գանդաղ քայլերով կը տանի մեզ մահուան»:

Գրելէ առաջ անկրկ ունէր ամփոփումի սուղ պահեր՝ որոնք զինքը կը մղէին սեղանին: Անգամ մը մտնելէ վերջ իր նիւթի կաղապարին մէջ, այլեւս ժամերը գոյութիւն չունէին իրեն համար: Մզուած իր մտապատկերներէն, իր կիրքերը ունենալով իրեն գահաւորակ, ան կը զեղուր իրմէ ինչ որ տարիներու միջերումն էր եղած: Հակառակ իր կուտակուած գառնութիւններուն, պահեց մինչեւ իր մահը մաւաւրականի յատուկ զգայութեանց թարմութիւնը: Իր աւուր գիւղացիի խմորը իրեն բերաւ գիմանալու ուժէն դուրս չլանալու, գասալիք չըլլալու բարիքը: Պանդապատաղին տեսիլքով մը չրթները խաճած, ամբողջ մարմինը բանտարկած, հոգին փակած իր գործէն դուրս որեւէ համի, վախիլի, յամառեցաւ գիմանալ ու ստեղծագործել, հակառակ բոլոր արգելքներուն: Վսեմ շեղումներու մարդը եղաւ իր խառնուածքով, գործով ու դարձապատկերներով, որ սակայն իրեն յատուկ ներդաշնակութեան հասաւ, բլրալու համար աննկողանակ ներդաշնակութիւնը մեր գրականութեան:

Թեբեւս շատերուն անձանթէ է թէ Օշականը որչի մէկ յեղումով կը լեցնէր էջերը, առանց վերստին անդրադառնալու եւ որբողրելու իր գրածը: Գուցէ այդ է պատճառ որ եթէ ոչ կրկնութիւններու, զէթ վերջիչումներու կը հանդիպինք իր մօտ յաճախ: Յետոյ իր գրածները յիշելու գոհարութիւն ունէր, որ յիշողութեան պակասէն աւելի արդիւնք էր իր մտքի տեսական ու արտակարգ յորդումին: Ա. Բասահեկանի եօթանասնամեակին տոխթով խնդրեցինք Օշականէն որ գրէր վարպետին մասին, մեղմելով անցեալին իր յայտնած մեղադրանքները անոր գործին նկատմամբ: Օշականը գրեց երկար յօդուած մը «Սրտն»ի համար, առանց շատ բան զեղչելու իր տեսակէտներէն: Մտադուեցանք ի պնտիւ յորեկարին դուրս ձգել իր արտայայտութիւններէն ստուար մաս մը եւ գրականի վերածել բացառական արտայայտութիւններէն ոմանք: «Սրտն»ի լոյս տեսնելէն վերջ Օշականը շանդարդարձաւ տեղի ունեցած փոփոխութեան: Անդրադարձաւ այն տանն միայն երբ Պէլլութի յառաջգիմական մամուլը զինքը կեղծուոր ու անպարկեշտ յայտարարեց, քանի որ տարիներ առաջ հրատարակուած «Փիւնիկ» շարաթաթերթին մէջ Օշական տարբեր չափանիշներով կ'ըսած էր Բասահեկանի գործը:

Վերոյիշեալ իրողութիւնը հաստատող աւելի կարեւոր պարագայ մը:

Շահան Գեղարքանի խնդրանքով յաճախ Օշականի կողմէ քնարախաղեր կը դրուէին, երուսաղէմի ժառ. Վարժարանի եւ Ընծայարանի ազոց կողմէն ներկայացուելու համար: Զոնոնք բեմին յարմարցնելու նպատակով, կը կրճատուէին եւ որոշ փոփոխութիւններու կ'ենթարկուէին: Օշականը ներկայ ըլլալէ յետոյ բեմադրութիւններուն, չէր անդրադառնար եղածին:

Հետո կը ժողովուրդէն, անոր առօրեայ կեանքէն ու ճաշակներէն, բայց կը ճանչնար ժողովուրդը իր բոլոր խաւերուն մէջ: Գիւղացի էր, ծանօթ գիւղի կեանքին եւ տիպարներուն: Մեր հին եւ նոր գրականութիւնը քիչ անգամ հետաքրքրուած է մեր ժողովուրդի ստուար զանգումով, գիւղացիով: Այսինքն մարդերով՝ որոնք շատ ցանցառօրէն սպրդած են մեր գրականութենէն ներս՝ իրենց թանձրացած գիմաղծութեամբ, որոնք սակայն մեր ցեղին ամէնէն գիմացկուն ու հարազատ յատկութիւնները կը բերեն մեզի: Մարդեր՝ որոնց յուզումները թէեւ սահմանափակ, բայց իրենց ուժգնութեանը մէջ կը հուսաւորին մարդ արարածի բարձրագոյն տիպարներու տաղանդանքին: Օշականը այս մարդերը կը գործածէ իրեն շատ ծանօթ, գրեթէ անոնց ընդունակութիւններով պայմանաւոր կեանքի մը նկարագրին: Բոլոր իր հերոսները կը տիրապետին հեղինակին բնազդներէն եւ փորձառական խմտութենէն: Կրտսորական էակներ են անոնք, ճնշումին տակ դարաւոր աննդութեան: Գիւղը իր մարդերը կը շինէ ամենագոր իր գործարանին մէջ. ժամուն րակը, եկեղեցին, լեռը, արտը, աղբիւրը, գերեզմանոցը, տեղն ու խորհուրդը կը կազմեն անոնց կեանքին: Բարոյական այս ճնշումը կը տարածուի անոնց անմիջական կենցաղի սահմաններէն անդին, կաղմելու հոգեկան յօրինումներ, որոնք կարծր ու տեւական են, ապառաժներու նման: Սէր, նախանձ, ցաւ, անօթութիւն, երկնքի ծարաւ, մեղքի զգայնութիւն եւ ուրիշներ: Ահա բարոյական ու հոգեկան այն զլխաւոր գոպանակները որոնց վրայ հաստատուած է մեր ժողովուրդին կեանքը դարերով:

Նոր էին այս մարդերը իրենց պատրանքներովն ու երազներովը, ոգրերգական կեանքովն ու վախճանումովը, սակայն մարդիկ իրենց հոգիով, իրենց սրտի ողբերգութեամբ, որոնք կուգային ցնցելու մեր հոգին, տարրեր Հրանդի տիպարներէն, Թրկատինցիի զգեստաւորութեանէն, Զարդարեանի հէքիտթներէն: Անժառանգ խեղճներ կեանքէն, կէս մարդեր, որոնք յանկարծ նոր ոգի եւ կերպարանք կը հաղնէին զգացումներու կրակ անձրեւին տակ: Թէ որքա՞ն գիւղացի է Օշականը իր գործին մէջ, զժուար է ըսել, սակայն իրողութիւն է թէ ան հոգեւտեսութեամբ կ'առաջնորդուէր, շատ անգամ վեր տրամաբանութեան եւ խելիի գատումէն, անգիտակից մղումին տակ իր զգայնութիւններուն: Հակառակ այս իրողութեան, ներքին տրամաբանութիւնը, գիտական վերլուծումը, առարկայական արժեւորումը հետո չեն իրմէ: Իրարմէ տարրեր այս գոյգ արամադրութիւնները կը միանային արուեստի լոյսի մը մէջ վեր հանելու իր գրականութեան կատարցը, կեանքի կաւէն ստեղծելու արուեստի իրականութիւնը: Շատ քիչ բան Օշականի մէջ որ կեանքէն չզար արուեստի վերածուելու: Կեմիգաւի եւ իմէմատիլայ, ահա երկու կարեւոր վերադիրներ որոնք քիչ անգամ քով քովի կուգան: Մենք առանց գծաւարութեան կրնանք հետեւիլ այս նիարդ առ նիարդ հիւսուող ամբողջութեան, ուր կը մնան բնկղմած տարրերը Օշականի ստեղծումին, որու կեղրոնէն խնդիրներ կը հաւաքէ ու ոտքի կ'ենէ տիպարը, առանց բռնի մղումներուն ենթարկելու:

Հետաքրքրական է որ մեր գիւղացիներուն քով կ'իններ երկրորդական կը մնան: Ժողովրդական բանահիւսութիւնը կը նախասիրէ զրաղիլ աղջիկներով, որոնք կարելի ճառագայթներ են կեանքի մեծ մշուշի ծոցէն դուրս թափող, կամ մայրերով եւ սրբուհիներով, որոնք վշտով ու զոհողութեամբ կը

գատուին իրենց ամբոյն ու պղտոր մենութենէն : Օչականի աշէն չէր կրնար վրիպիլ գեղեցկութիւնը որ կրնարով կը շինուի, աակայն ասոր հասնելու համար պէտք էր իջնել աւելի խորերը, անհասանելու սիրտին մշուշոտ գաւառները, որոնց ճամբաները գծուար են ու փտանգաւոր : Օչականի նման փորձ խողարկու մը միայն պիտի համարձակէր մօտենալ զիւղացի կիներու սիրտին որ կեանքի ամպերէն կախնուար յունակի կտոր մըն է յաճախ : Պէտք է հոս նշել որ Օչականի կին տիպարները հարազատ հայեր են, անոնց ցեղային զիծը եւ դարաւոր աւանդութեան գրոշմը լաւ կերպով վերբերուած է : Հաճի Աննան, հակառակ ճիղճ հաշիւներուն եւ նուաշտացումին, գերդաստանի պահապանն է : Նազիկը իր սրտին համար մահուան վաղուց կրնն է : Բոլորը իրենց սրտի ողբերգութեամբը, իրենց սեռային ու սիրային մարիկներովը, մեղքերովն ու առաքինութիւններովը կը ցնցեն մեր հոգին, անհուն դուքի եւ կարեկցութեան աղբիւրներ բանալով հոն : Ոչ թղկատինցին եւ ոչ այլ Հրանդը կրցան իրենց տիպարները հիմնովին ազատագրել արեւմտահայ գրականութեան ոլորտէն, անխրական բամանթիլովն : Չեմ խօսիր Զարդարեանէն որ մարդեր տալէ կը փախնայ կարծես, բլլալու համար բառերու հրամայող գրադէպը :

Օչական իբրեւ վիպագիր խոտոր ճամբաներու մարդն է : Անոր համար վէպը պատմութիւն մը չէ միայն, ղէպքերու հետաքրքրական յաջորդականութեամբ, հերոսներու սողանցքով կամ էնթրիկներու ճարտարամտութեամբ : Անոր վէպը բուն սէրերու եւ կիրքերու բախումը կը բերէ մեղի, արտակարգ աճումով, ապա կործանումը մահուամբ, այսինքն ճակատագրական փախճանումովը ղէպքերու բնութեան : Օչականի մօտ մարդերը հետաքրքրական չեն իրենց արտաքին երեսներովը, ուշադրութիւն անոնց հոգին է, իրենց յոյզերու ալիքներովը, սիրտ, կիրքի, առելութեան հրախառն պահերուն մէջ : Իր տիպարները յաճախ թէ՛ հերոս են եւ թէ՛ սճրագործ, յոյս ու ցեխ, նման Տոստոյեւիչի կերպարներուն : Անոնց հոգին կը փարուի ճակատագրի ձեռքէն, որուն գործիքներն են լոկ մարմինները :

Իր գրականութիւնը բխում էր, ապրում էր, իրադրութիւն բլլալէ առաջ : Ներշնչումը իր մտապատկերներուն, հոգի ընդերքէն քամուող շիթեր չէին իր մօտ, այլ յարգազեղ վաղքը քրովէին : Հակառակ ասոր, գրելու տունն ան զիտէր հնազանդիլ խիստ եւ անբացատրելիօրէն նուրբ օրէնքներու, Նիցշէի պառկելովը կը պարէր շղթաներու մէջ այն օրէնքներուն, որոնք յախառնական են անխախտ են եւ զոր մարդը չի կրնար անպատիժ ոտնախիտ ընել : Օչական անոնց սեղմող ծանրութեան ներքեւ կը շարժէր տեսակ մը ներքին խայտանքով, զոր իրեն կ'առթէր իր խառնուածքը եւ ուրիշ անցաւոր ու փոփոխական պայմաններու հնարաւորութիւնը : Չէր հաւատար իրմէ դուրս գալիք ներշնչումին, այդ փիճակը իր մէջ էնթալթատկցական էր, ուր կը շինուին մտածումներն ու զգացումները, որոնք իրենց խորքով թէեւ քիչ մը անորոշ, բայց իրենց արտայայտութեան կերպին մէջ յատկօրէն յարադրուած ապաւորութիւններու կը վերածուին, որ անոնց գլխաւոր արժէքը կը կազմէ : Ասոր կը նպատակ աշխատութիւնը, երբ կը կատարուի տենդային ողբերգութեամբ, բեղմնաւորելով միտքը եւ յղանալու ծրագիրներ, հեղհեղէ իրագործելի, ուր գիտակից խորհրդածութիւնը եւ անգիտակից բնագոյր բնականօրէն կը խառնուին իրարու : Ի վերջոյ «ներշնչումը օրն ի բուն աշխատին է» :

Յօրինումի իր գործը սովորական գրադէաներու յատուկ յատակագիծը չունէր, անիկա ինքզինքին ղէմ չէր գնէր, կ'իրադրուէր ասանց ինքնիրեն եկածէն անդին անցնելու, բայց ասանց կորսնցնելու նոյն տունն ընդլայնելու պատահութիւնը, երբ ինքնիրեն կը ներկայանար ան : Այս կերպով կատարուած

ընդլայնումները լուսադոյններն են, որովհետեւ իրենց ստեղծումի թափին ներքին կշռոյթէն կը թեւադրուին:

Օչական իրեն եկած մտածումներէն սովորութիւն չունէր ընտրելու աժէնէն մեծերը, կամ մտքին շրայում ու հաճոյք պատճառողը, այլ անոնք որոնք կը ծառայէին հետապնդուած նպատակին: Իր դրելիքը որոշելէն վերջ՝ կ'որոնէր անոր բերածը միայն, անդթօրէն մերժելով մնացածը որ իրեն համար սին չահեկանութիւն մը միայն կրնար ներկայացնել: Միւս կողմէ, չէր վախճար ծանրաբեռնումներէ, որոնք սովորական դրողին քով գիրար կը հլմեն, իր մօտ յառաջ կը բերեն լայն տպաւորութիւններու միութիւն մը, որոնք կոհակ առ կոհակ կը յառաջանան, առանց խախտելու ծաւալումին օրէնքները եւ պարզութեան հարստութիւնը:

Ոմանք կը կարծեն թէ Օչականը յաճախ թոյլ կուտայ որ իր մտածումները բախտին ճամբաներէն ընթանան, քանի որ արուեստագէտին վրայ դադափարի ազդեցութեան կը յաջորդէ գաղափարին վրայ արուեստագէտին ազդեցութիւնը: Յօրինելը լատին կարգին հնազանդիլ է. Օչականը ճիշտ է որ չունէր այս ճշգրտութիւնը, անկապ կը հնազանդէր ուրիշ կարգի մը, իր յօրինումը բնական փթթումն է առաջին գաղափարին, հարստացած բոլոր այն էական տարրերով զորս իրեն կը հայթայթէ նոյնիսկ իրմէն ներշնչուած որոնումին աշխատանքը: Օչականի մօտ կեանքի բխումը այնքան բուռն է եւ հզօր, որ յաճախ գիտէ իրարու ետեւէ շարել ձգտումնաւոր այն շեղումները որոնք ուսմբերու պէս կը պայթին, դեռ ձեռքէն դուրս չեկած: Օչականի մէջ տրամաբանութեամբ յօրինուած մասերը շատ են, սակայն եթէ տրամաբանութիւնը արդելք հանդիսանայ իր պնացքին, ան իր ներքին մտայղացքներուն կը դառնայ: Հոգին զոր ոչինչ կրնայ կաշկանդել, իրաւունք ունի իր «յիմարութիւն»ը մեր «իմաստութեան» տեղը զինելու: Ճշմարտութեան օրէնքն է այս. ինչպէս որ յղացումի ճշմարտութիւն կայ՝ եթէ իրերուն վրայ ձեւուած է ան, նոյնպէս ալ յօրինումի ճշմարտութիւն մը կայ, եթէ յղացումի վրայ ձեւուի ան:

Ճիշտ է թէ գրուածք մը այնպէս կը յօրինուի ինչպէս շինուած են բոլոր բնական կազմութիւնները, մասնիկները, բիւրեղները, ասեղները, գիւղանկարները, կամ տիեզերքը ինքնին: Եթէ գրուածքին մէջ ընդգրկումի աւելի լայնութիւն կայ, պատճառը այն է որ միտքը աւելի հարուստ է քան նիւթը. բայց այդ բոլոր չէ թէ յօրինումը հնազանդութիւնը չէ գործնական օրէնքներու: Ի գործ գրուելիք կարողութիւնը հոս գլխաւորաբար երեակայութիւնը, զգացողութիւնը չէ, ուրեմն, թէ եւ կարելու բլլան անոնք, այլ համակեղրոնացած գաւաւթ, ողջմտութիւնը: Ամէն բաղադրութիւն, գեղադիտական կամ գործնական, պէտք է պատասխանէ ակներեւութիւններու, պէտք է պարզ գործողութիւններով յառաջ երթայ, պէտք է հնազանդի պատշաճեցումի սկզբունքներն, պէտք է իրագործէ եւ մինչեւ վերջ պահէ կատարեալ միութիւն մը: Ատոր համար է որ բռնուած է թէ մարդուն ամէնէն գեղեցիկ ճարտարապետութիւնն է ցորենի ջրաղացքը: Սակայն Օչականը գործնական միութեանէն աւելի հոգեկան միութեան կը ձգտի, ան ամբողջը ունի ի մտի, նման մեծ գրողներուն անոր համայնապատկերով ճշգրտութիւն մասերուն յարաբերութիւնը: Օչականը սիրոյ կարգով կ'ընթանայ, աւելի կ'ուղէ տաքցնել քան թէ սովորեցնել, վրանդի բարձրագոյն եւ մը կը կատարէ յօրինումի այդ գործը իր մէջ:

Ինչպէս մարմնի, այնպէս ալ գրական գործի մը բոլոր մասերը իրարու կապուած են: Զանգուածէն մաս մը բաժնել ուզելը՝ դայն մեռած գոյացութեանց կարգը դասել է: Այս կերպով միայն կարելի է ունենալ տպաւորութեան միութիւնը, հետեւաբար ուժը ինչպէս նաեւ գեղեցիկութիւնը. որովհետեւ միութե-

թիւնը գեղեցիկին ձեռն է : Գեղեցիկ բայց ցրիւ բաները անդամազննական կրտսրներու աւրնթերազրութիւն մըն են միայն , բայց մէկ կամ պատմութեամբ կենդանի բան մըն է : Գործնելը ծնունդ տալ է , հետեւաբար պէտք է յորինել ոչ թէ յաջորդական բայց անջատ հպումներով , այլ զանգուածով , լաւ հսկելով մասերու հաւասարակշռութեան մըն :

Գործնումէն ետքը կուգայ ընդլայնումը , որով զազափարներէն դուրս կը հանենք կարելիին տարրերը , այսինքն անոր մէջ պարունակուած ամբողջ լոյսը , քերթութիւնը , ու մը : Ընդլայնել ըսելով պէտք է հասկնալ ուրեմն ոչ թէ մտածումը կամ զգացումը թրել , իրրեւ տարրեր հեղուկի մը մէջ , այլ անոնց ընկերացնել իրենցմէ կախում ունեցող ուրիշ զգացումներ եւ զազափարներ : Լաւ ընդլայնում մը կեղբոնացում ալ է : Ընդլայնելը հայթայթել է զազափարներուն իրենց բնական աճումը : Ընդլայնելը պտնել է զլիսաւոր ձայնին զաշնաւորները , համահնչիւն երկրորդական այն զազափարները , որոնց մէջ բնականօրէն կը փթթի հիմնական զազափարը : Կայ մակերեսի մըն ընդլայնում մը որ կը կատարուի զազափարին կցելով ինչ որ կրնայ լուսաւորել եւ ամբողջացնել զայն : Եւ կայ խորութեան մէջ ընդլայնում մը որ կը պնդէ եւ կը քննալ լուսագոյնս թափանցելու հարցին : Օչականի համար էական օրէնքը այն է որ ընդլայնումը ներսէն կատարուի , ինչպէս է կեանքի պարագային :

Ընդլայնումի ընթացքին տրամաբանութիւնը մէկզի կը հրուի Օչականին մէջ , բառական եւ բանական տրամաբանութիւնները տեղի կուտան յուզական տրամաբանութեան մը , որ սրտինն է : Ան տրամաբանող մը չէ , այս փերջիներ իր սղախինն է միայն : Ըտրտարապէտ մը չէ , սակայն ճարտարադիտութիւնը կը հնազանդի իրեն : Օչականը զգացումի մարդ էր , իմացապաշտութիւնը գրականութենէ մտարելու աստիճան : Իր զգացական ու հոգեբանական այդ միճակը սակայն չէր հեռացներ զինքը իրականութենէն : Գրականութիւնը իրեն համար ոչ կատակ էր , ոչ ալ դուարձալիք , այլ եղբարական իրողութիւն մը զոր պէտք էր նուաճել :

Հակառակ մեծ զրապէտ մը ըլլալուն՝ քիչ է թիւր Օչականի հիացողներուն : Գլխաւոր առարկութիւնը իր գէժ ան է թէ իր փերջումները յաճախ կը դերանցեն զգալու սովորական աստիճանը եւ իր հերոսները կը գործեն մեղի անձանցով անպատասխանատուութեան մը մէջէն , իրենց յատուկ ներքին մողծաւանջով , հոգեբանութեամբ , երազներով եւ յոգնեցուցիչ դարտուցութիւններով : Օչական եւս կրնայ ըսել Ֆրոյտին հետ թէ աւելի ճշմարտութիւն կայ մեր ենթագիտակցական մղումներուն մէջ , քան մեր տրամաբանութեան ներքեւ ինկող գործառնութիւններուն : Մարդարէական իրատեսութիւններ են ասոնք , որոնք զրապէտի երեւակայութենէն կ'անցնին ու կը չողան , լուսաւորուելով ուրիշ աշխարհի մը լոյսով : Իր գործը մտածելէ առաջ մարդ պէտք է նախ երազէ զայն : Ըճմարիտ ու մեծ զրապէտը երազի եւ արթնութեան , գիտակցութեան եւ անգիտակցութեան , բնազդի եւ բանականութեան համապատկերէ մըն է որ կ'անցնի : Պայծառ եւ լուսաւոր երազ մը , իրականութեան եւ անոր յատկանիշներուն հետ շփման մէջ եղող միճակ մը , որուն մէջ երեւակայութիւնը հեռու կը փախչի չօչափելի իրականութիւններէն : Իրերուն հետ խոր մտերմութենէն կը ծնի ան , ամէնօրեայ աչքը բաւական չէ , մասնաւոր եւ տեւապէս անբացատրելի տրամադրութիւն մը հարկաւոր է անոր համար : Այսպէս փերբերուած այդ միճակը կարելիին գէժմն է , ապագան , Պէրկսոնի բառով , գուտ յայտնատեսութիւն մը :

Օչական կ'ստեղծէ նոր աշխարհ մը եւ իր անձերը որոնք կ'ապրին իր անձնաւորութեան բարբիթով , մեղի կը ներկայանան իրենց կեանքի երեսնե-

րոյ, անաքինութիւններով ու տիրապէր։ Այս է պատճառ որ զաղափարները իրեն չեն դար իրրեւ մասնաձեւեր, այլ միայն արարքներուն մէջէն իր հերոսներուն, որոնք հօգը են առանց իր մասնաձեւերուն խել։ Անիկա կեանքն էր առանց պիտակի, և կեանքը օրէնք չունի։ Հետեւաբար մի գարմանաք էր Օշական իր կիրքերուն, կարօտներուն ամենի ասպետութիւնը վերածէ սրտայոյզ հէքիաթի։ Անխնայութիւն մը մէջ ան գիտէ զիւզացիին, քաղքենիին, հերոսին ու թշուառականին աչքերէն վերցնել կտայր, ուղղելու անոնց նայումը արեւան, երազին, դեղեցկութեան հէքիաթին։ Էջերը քիչ կուզան երբ անոնց ակօսներուն մէջ պարզել ուղէ ան գետերը իր ասպետներուն։

Յոգնեցուցի՞ւ, անտարակոյս, ինչպէս ամէն վերելք, բայց չբեղ հեռադարձներով, մարդկային, հօգը պատմութիւնով, տխարներով, կեանքով՝ որ ստիք պիտի պահէ իր գործը իրրեւ մեր գարու հայ կեանքի բարձրագոյն արձանագրութիւններէն մէկը։ Իրրեւ աննախնայ վկայութիւն մը արեւմտահայ գրականութեան, իր ծաւալով, խորութեամբ ու պատկերացումներով, անհատական ու հաւաքական յոյսերով սղոցուն։ Գաղափարներու շարակցութեամբ Օշականի միտքին մէջ ամենահասարակ նիւթին առջեւ կ'արթննայ ամբողջ աշխարհ մը որ իր թուարկերը քակած կը հոսի իր գրչէն, լոգ դաշարանքներու ճամբով, լեցնելու էջերը։

Իր ոճը իրեն յատուկ ստեղծագործութիւն մըն է, երբեմն ծանր ու երկարաշունչ և երբեմն մէկ պատկերով ու հոգեմիճակով։ Հո՞ծ իրականութեամբ, արագ, կենդանի պատկերներով և ծանօթ ճամբաներէ շրջելու մրցումով։ Անձնական և գուռ Օշականեան ոճ մը որ մաս կը կազմէ իր խառնուրտութիւն։ Կը գրէր արագ, առանց անդադարձուի, հակառակ այն իրողութեան անթիքի և գրական անխառն ստեղծագործութեամբ մը։ Պէտք չէ փորձել տարրադադրելու Օշականը, այլ ընդունելու զայն իր համադրութեան մէջ, իրրեւ ինքնայատուկ և ամբողջական երեւոյթ մը մեր գրականութեան։ Չունի Չարքանի լեզուական խաղարկութիւնները, Կ. Չարեանի նիւթէն դառածանքը, սակայն իր յաւելումը ինքզինքէն ամէն ինչ իր ակօսին ձգելու իղձը, էջերուն վրայ արշաւել կուտայ իրեն։

Ճակատագրէր իր գրականութեան, այն ինչ որ հայ գրականութեանն է, որուն անխելի մասն է ան, առանց որուն ազգատ պիտի ըլլար հայ ժամանակակից գրականութիւնը։ Իր գործը միշտ անթառամ պիտի մնայ իր բերած թարմ շունչին ու բացառիկ արմէքին համար։ Իր գրողէտի ճակատը պիտի փայլի մեր մեծ ստեղծողներու լեռնաշղթային մէջ, իրրեւ բարձրագոյն և անհասանելի գաղաթ մը, իրեն կանչելու գալիք բոլոր ժամանակներու գրականութեան սիրահար սիրտերը։

ԵՂԻՎԱՐԴ

Շարունակելի (2)